

Magyarországon, nem hiába kezdi Zolnay a városok tárgyalását egy felvidéki bányavároskának, Korponának adott királyi kiváltságok elemzésével.

De túl királyi kiváltságokon, fővárosokon, fejedelmi udvarokon, nagyúri önkényen; várak és erődtemplomok falukra és városkákra vetülő árnyain is túl, szükségképpen nőtt és érett valami más is a középkori magyarországi településekben. Hisz nyilván nem keletkeztek a semmiből a török hódoltság királyi és nagyúri hatalomtól független parasztvároskái és városai, köztük a valósággal államszámba menő Debrecen! De miféle rejtett folyamat folyhatott, s mióta távol a hatalmi szféra közvetlenségének királyi fényeitől és árnyaitól, a kollektív öntudat sokszoros közvetlenségében? Miféle dinamika őrizte e tájon a magyarságot, miután a királyi Magyarország Mohácsnál végleg lehanyatlott? Honnét, miféle forrásokból táplálkozott s lendült éppen ekkor magosba a magyar nyelvű poézis? Miféle fejlődés érkezett csúcsára Balassiban? S honnét, miből eredt és szerveződött az a nemzet jövőjén munkálkodó és távlatos magyar politika, amit legtisztábban Zrínyi Miklós képviselt? Zolnay László *Kincses Magyarországa* az érzéki-valóságos ember felfedezésével eljutott az elmélet küszöbére, s itt a maga pontos határaival még inkább sürgeti a választ az efféle régi kérdésekre. Mert a Mohács utáni fejlődés fővonalai nem kincses Magyarországon gyökereznek; ennyit, hála Zolnay László szép könyvének, tisztán láthatunk. (*Magvető, 1977.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Hegy Klára: Egy világbirodalom végvidékén

A *Magyar História* sorozatának legújabb kötete azzal a korszakkal foglalkozik, amelyet régebben így jelöltek a népszerű munkákban: *törökvilág — Magyarországon*. Hegyi Klára könyvének nemcsak a címe változott, az csak tükre a tudományosan is izgalmas, népszerűsítésben méltán sikert ígérő szemléletváltóznak. Arról van szó, hogy a magyarországi török hódítás nem mint a magyar történelem egyik, 1526-tól 1686-ig terjedő korszaka ábrázolják, hanem egy világbirodalom határmenti tartományának sorsáról, e területnek az egészhez való viszonyáról kapunk képet. Előre kell bocsátanunk, hogy a szerző nem relativizál, nem jelentékteleníti el a magyar történelmet, s nem tesz egyenlőségjelet hódítók és védekezők közé, s végképp távol áll attól, hogy Magyarországot, mint egy világtörténelmileg meghatározott hódító folyamatnak feleslegesen ellenálló országot mutassa be. Világos és egyértelmű állásfoglalással ítéli el a nagyobb katonai erőt felvonultató hódítót, nem hagy kétséget az iránt, hogy a hódítás társadalmilag és gazdaságilag visszaesést jelentett az európai országoknak, bizonyítja, hogy Magyarországot éppen török szempontból periférikus helyzete tette alkalmassá arra, hogy ha nem is sikerrel, de eredményesen szállhasson szembe az oszmán hódítással.

Jobb volt-e vagy sem egy világbirodalom végvidékén élni a 16. században? Mai fogalmaink szerint egy hatalmas birodalomnak legtávolabbi pontján is ugyanazzal az államrendszerrel találkozunk, amely ugyanazzal az eréllyel érvényesíti hatalmát. A középkori török birodalomról ezt azonban semmiképpen sem állíthatjuk. A belső helyzete folytán állandóan hódításra-terjeszkedésre kényszerülő törökök számára a birodalom határvidékei — mert nemcsak itt, az európai szárazföldön, hanem Ázsiában és a Földközi-tenger térségében is voltak a birodalomnak perifériái — sohasem konszolidálódott front mögötti hátországok voltak. A végvidék a hódítás előrehalad-

tával persze rendezett, pacifikált területté változott — vagy időleges területvesztés eselén egy-egy virágzó tartomány lett a háborús dúlások színtere.

Az egész török birodalom történetének, s egyik határvidékévé vált területének, Magyarországnak a legizgalmasabb kérdése, hogy miért nem terjedt tovább a török terjeszkedés? Miért csak hazánk középső részeit tudta meghódítani? A világ akkori leg-erősebb hadseregeivel szemben csak hősies, de nem eredményes lehetett egy közepes nagyságú és közepesen fejlett ország katonai ellenállása — amint ezt Mohács példája is bizonyítja. A hódítás „megállásának” okát másutt, a török birodalom belső feltételeiben kell megtalálnunk. S ez a következetesen érvényesített szemlélet érdekes és értékes magyarázattal szolgál kérdésünkre. A török hódításnak ugyanis volt határa; s ezt a határt ma már elvileg rekonstruálni tudja a gazdaság- és hadtörténet. A hadseregek összegyűjtéséhez (a török csak nyáron háborúzott, élelmiszerkészlete a hadsereg teleltetését nem tette lehetővé), az élelemkészletek felhalmozásához, a hadsereg felvonultatásához annál több időre volt szükség, minél messzebb volt a hadszíntér a birodalom központi tartományaitól. S minél messzebb volt az ellenfél, annál nagyobb erőt kellett legyőzésére mozgósítani. A 16. század derekán már százezres hadseregek vándorogtak át a Balkán hágóin, hogy a magyarországi hadszínterre érve csak egy hónapjuk maradjon az érdemi hadműveletekre. Itt már minden kis erőd, amely egy-két napra feltartotta a hatalmas sereget, eldöntő fontosságú lehetett a következő, nagyobb ostromot követelő vár és a környék védelme számára. Éppen a „periférián” harcolók hősiessége és önfeláldozása nem volt hiábavaló! Mert a török terjeszkedés hatósugara, melyet a tudomány akciórádiuszak nevez, mérőföldnyi pontossággal persze nem meghatározható. Annyit mondhatunk csak, hogy az terjedhetett a mai Újvidék melletti Pétervárad fontos erődjéig, Mohácsig, Budáig, Pozsonyig vagy Bécsig — hogy ténylegesen meddig jut el a török, az ellenállás erején és intenzitásán múlott. E bizonytalan területsávon, mely a török birodalom európai végvidékén a történelmi Magyarországra esett, több millió ember élt. A tét tehát nem volt csekély.

Az elméleti igényességgel megalapozott népszerűsítő összefoglalás nem vész el a hadjáratok részleteinek taglalásában. Elmondja, ismerteti őket, de a fő figyelmet a kialakult helyzetnek, a török magyarországi uralma sajátosságainak szenteli. Szemléletes példákkal, kitűnő megjelenítő erővel mutatja be a kényelmetlenül berendezkedő hódítók, a portyázó végváriak és a sokszorosan kiszolgáltatott parasztok életét. S az adatokból újra összkép, nagyjából egy évszázadra érvényes állapotrajz kerekedik. Megtudjuk, hogy a „kettős uralom”, a török és magyar adóztatás, muzulmán és keresztény jogrend, a félhold és a kereszt alatt harcolók várait egyaránt építő kényszermunka nemcsak egy csekély, a szó mai értelmében vett határmenti területsáv sajátossága volt, hanem a *hajdani Magyar Királyság egész török által meghódított területére kiterjedt*. A kettős uralom kétszeres — legjobb indulattal is másfélszeres — tehernek számított volna még békés időszakban is. S ha a török és magyar urak respektálták is egymás jogait, az uralmat és a vele járó terheket csak erőszakkal, olykor borzalmas terrorttal, a lakosság részleges fizikai megsemmisítésével lehetett behajtani a nyomorú, fogyatkozó jobbágyságon. Nem lett volna jobb egy nem csak szerződésben rögzített, hanem tényleges békeség a „status quo” alapján? — merül fel az olvasóban a kérdés. Hiszen a balkáni keresztény földművesek helyzete idilli lehetett a magyarországiakéhoz képest a 16—17. században! S a szerző, ha meg is tagadja rokonszenvét a parasztokat fosztogató végváriaktól, a nemlétező falvak adóját követelő, felvidékre futott földesuraktól, mégsem követi a kényelmes sablont a dolgozó osztályok mindennapi jobblétének alapul vételével; hanem arra mutat rá, hogy egyedül így, a sarcolásokkal, beütésekkel, fiktív jogok állandó hangoztatásával lehetett fenntartani annyit a középkori magyar állam — és a vele összefonódó fejlettebb társadalom — folytonosságából, amely meggátolta a törököket abban, hogy tartósan berendezkedjenek és a maguk képeire formálják át a magyarországi társadalmat. Így, és csakis így lehetett fenntartani a hódoltság területen is a magyar fennhatóságot, meggátolni a megszállókkal való együttműködést, a tömeges áttérést. (E politika háttere, bázisa a meg nem szállt királyi Magyarország volt. A teljesen

meghódított balkáni országok uralkodó osztálya csak a behódolás és a pusztulás között választhatott. A végvidéki helyzet ebből a szémszögből nem tragikusnak, hanem kedvezőnek volt tekinthető.) Ezért — s csak kisebb részben pusztulása miatt — maradt hatás nélkül társadalmunkra, kultúránkra a százötven éves török uralom.

A török világbirodalom periferiáján megmaradni minden pusztulás ellenére szerencsésebb volt, mint évszázadokra centrumába kerülni. Akkor nem jó és rossz, hanem rossz és rosszabb között lehetett csak választani. A választás helyességét, a belőle következő küzdelem jelentőségét, mindennapjainak örömeit és bánatát tárja fel előttünk Hegyi Klára. Elismerésre méltó, hogy mi mindent tud elmondani és megmagyarázni a rövid-kötetben. Könyve a *Magyar História* sorozatának eddigi leg-sikerültebb darabja. (*Gondolat, 1976.*)

GERGELY ANDRÁS

Hofer Tamás és Fél Edit: Magyar népművészet

Egykor a céhes világban ahhoz, hogy a legény mesterré legyen, remeket kellett készítenie. Az idősebb mesterek általában a nagyobb tudást igénylő termékek közül választották ki, mi legyen a remek. Olykor külön felügyelőt állítottak, akinek vigyáznia kellett, hogy a jelölt ne használjon föl munkájához illetéktelen segítséget. Amikor pedig kész lett, sokszorosan nagyobb kritikával vették szemügyre. A mesterré leendő céhlegény bele is adta minden addigi tudását. Nem egy remeket sok évtizedig mutogattak, mint az illető mesterség csúcsteljesítményét, követendő példáját.

Hofer Tamás és Fél Edit műve valóságos könyvremek. Nem túlzás, hogy a több mint ötszáz éves múltra visszatekintő magyar könyvkiadás egyik legszebb terméke. Igaz, a szerzőknek és a könyvet létrehozó kiadói kollektívának már nem kellett olyanformán bizonyítani, mint a hajdani céhlegényeknek, hiszen szakmájuk elismert mesterei. Bizonyos azonban, hogy ha ezután összefoglaló munkát írnak a hazai népművészetéről, ezt a kötetet nem fogják kifelejteni belőle. Céhmesteri levél helyett díszbe a Lipcsében nyert aranyérem. Az pedig csak természetes, hogy a könyv — mint általában a remek — az elismerés mellett fölkelte a fürkésző kritika érdeklődését is. Mind a kákán csomót kereső régi céhmesterekéhez hasonló, hanem a sikeren örvendő céhbeliét, akinek szabadságában áll elmondania, mit tart jónak, és mit kevesell az eredmények sorában.

Népművészetben a magyar nyelv tágabb értelemben együttesen érti a szóbeli költészetet (dal, mese, ballada stb.), a zenét, a táncot és a díszítőművészetet. A másik, a szűkebb jelentés csupán a díszítőművészetet, pontoságra igyekvő fogalmazással a „népi képzőművészet”-et tartalmazza. Az utóbbit teszi magáévá a könyv is. A meghatározások azonban nem jelentenek merev fogalmakat, mert magának a népművészetnek a tárgyát a néprajzi szakirodalom különbözően értelmezi. Mióta a századelőn öt kötetben napvilágot látott a Malonyay Dezső által szerkesztett jeles munka, *A magyar nép művészete*, amely csonkán maradva is a legnagyobb mű a kérdéskör irodalmában, többen megkísérelték hosszabb-rövidebb terjedelemben összefoglalni a magyar népművészetet. Ezek a könyvek és tanulmányok sokfajta szempontot használtak föl mondandójukhoz, abban azonban megegyeznek, hogy szerzőik sosem kényeztették el a néprajztudományt jó elméleti alapvetéssel. Sőt többnyire szembe sem néztek a kutatás alapvető kérdéseivel, hanem technikák, anyagok, motívumok számbavételével rendszereztek anyagukat. Vagy éppen ellenkezőleg, a történetiség talajától messzi rugaszkodva, merész kalandokra indultak, hogy népművészetünk jellegzetességeit megmagyarázzák. Ilyen előzmények után a szerzőpárosnak nem volt könnyű